

en ook nog boven het schiereiland Malakka zou hebben gewapperd, deden nog in de twintigste eeuw de ronde, zulks vooral in kringen van inheemse nationalistes.

Evenals met het Hindoeïsme het geval was geweest, paste de Islam zich aan de Indische samenleving aan. De Islam kent wèl geestelijke leiders maar geen priesters en geen van de staat losstaande geestelijke hiërarchie – welnu, de vorsten eigenden zich het geestelijk leiderschap toe; zij werden, elk in de eigen staat, de hoogste vertegenwoordiger van de Islam. Aan de gelovigen stelde die Islam als eerste eisen dat zij, na de geloofsbelijdenis te hebben afgelegd, vijfmaal per etmaal een godsdienstoefening zouden houden (in het Arabisch), elk jaar één maand lang tijdens het daglicht zouden vasten, minstens eens in hun leven, als zij er voldoende geld voor hadden, Mekka zouden bezoeken en op tijd hun giften aan de moskeebeambten en aan de armen zouden afdragen. Werden al die verplichtingen getrouwelijk nagekomen? Ja, misschien in Atjeh, hier en daar aan Sumatra's westkust en op West-Java, maar elders werd de Islam tot in de negentiende eeuw op een lossere wijze aangehangen; trouwens, in vrijwel de gehele archipel bleef men de goeddeels uit de voor-Hindoeese tijd daterende leefregels, de *adat*, prefereren boven de voorschriften van de Koran. Op enkele plaatsen op Java alsook op het moeilijk toegankelijke Bali en op een deel van het daarnaast gelegen eiland Lombok wist het Hindoeïsme zich overigens, gelijk al vermeld, te handhaven en er waren met name in de binnenlanden van Sumatra, Borneo¹ en Celebes² streken waar een primitieve bevolking onverzwakt vasthield aan haar oorspronkelijke geloofsvoorstellingen. Niet dat deze op Java verdwenen! Zij bleven, zoals zij ook in de eeuwen van het Hindoeïsme hadden gedaan, de onderstroom vormen van het gedachtenleven van velen die geloof bleven hechten aan geheimzinnige machten, goede en kwade geesten, plaatselijke schutsgoden, heilige bomen en heilige voorwerpen en die de met dat alles samenhangende bezweringspraktijken bleven beoefenen.

In één opzicht viel die meer primitieve gedachtenwereld samen met de gedachtenwereld van de Islam: in het geloof aan een Messias, met dien verstande dat terwijl deze, de *Mahdi*, in de Islam gezien werd als de religieuze figuur die alle ongelovigen zou bedwingen en de Islam zou vernieuwen, in de gedachtenwereld van het oude Java de Messiaanse figuren een meer wereldlijke rol hadden gekregen: zij zouden het einde van alle onrecht bewerkstelligen. Er werd dan gedacht aan een samenle-

¹ Thans: Kalimantan. ² Thans: Sulawesi.